

ר' אוריאל גנזל

מיעוט מטפח לענין טומאת אוהל - הפרדה או חציצה

א. הקדמה

פתח טפח שבין שני בתים המחוברים זה לזה מעביר את הטומאה¹ - אם יש מת בבית הראשון, גם הבית השני, הצמוד לו, מטמא באוהל. מיעוט הפתח שביניהם מטפח על ידי דבר שאינו מקבל טומאה, בתנאים מסוימים, גורם לכך שהפתח לא יעביר טומאה, והבית השני, זה שאין בו מת - לא יטמא באוהל. ניתן להבין דין זה בשני אופנים:

א. הטומאה עצמה יכולה לעבור גם בפחות מטפח. אין מיעוט הפתח מטפח מהווה חציצה. הטפח נדרש כדי להגדיר את שני הבתים כאוהל אחד, שהרי "אוהל אחד אמר רחמנא". מיעוט הפתח מטפח מפריד בין שני הבתים - אין הם נחשבים עוד לאוהל אחד - וממילא הנכנס לבית השני טהור.

ב. הטומאה עצמה אינה יכולה לעבור בפתח שאין בו טפח - מיעוט הפתח מטפח מהווה חציצה².

ב. שיטת התוספות והראב"ד

השיטה הראשונה היא שיטת התוספות והראב"ד. התוספות בסוגית ריקק (נבא בתרא יט ע"ב - כ ע"א תוספות ד"ה היא) הקשו: מן הסוגיא עולה שתנאי למיעוט הפתח מטפח הוא ביטול החפץ שהונח שם - "אבל ריקק דממאיס אימא ביטוליה בטליה ליה; קא משמע לן". אבל משתי סוגיות נראה שאין צורך לבטל:

א. מגילה (כו ע"ג) - "החוא ביה כנישתא דיהודא" שהיה בו מת בחדר שפתחו לבית הכנסת, והורה רבא לשים את התיבה בפתח וכך לחצוץ מפני הטומאה: רבא ודאי לא התכוון לבטל את התיבה, שהרי מונח בה ספר תורה ואסור לשנותה.

ב. שבת (קנו ע"א) - "פקקו את המאור בטפיח" - גם שם ודאי לא בטלו, שכן אם בטלו הוי בונה בשבת. התוספות חלקו בין המקרים: כאשר הדבר שהונח מכסה את כל הפתח אין צורך בביטול, אך כאשר הדבר שהונח מכסה רק חלק מהפתח צריך ביטול. כדעת התוספות דעת הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם (טומאת מת פרק טו הלכה ב).

הסבר שיטת התוספות והראב"ד

נראה שכוונת התוספות והראב"ד היא שכדי להפריד בין הבתים די למעט את הפתח

1. הכונה לפתח עשוי לתשמיש. עיין רמב"ם הלכות טומאת מת פרק יד, תוספות בבא בתרא יט ע"ב ד"ה ריקק.
2. מצאנו פחות מטפח חוצץ מפני הטומאה בדין טומאה רצוצה שאינה מתפשטת לצדדים בחלל פחות מטפח.

מטפח - פתח פחות מטפח אינו פתח שמחשיב את שני הבתים לאוהל אחד! אבל, כדי ליצור הפרדה זו בין הבתים יש צורך לבנות קיר ממש - **לבטל** את התפץ שהונח שם, וכפי שכתבו התוספות, באופן זה הוי בונה בשבת (מיעוט מטפח, לשיטתם, אינו חציצה - הטומאה עצמה יכולה לעבור גם בפתח פחות מטפח.. לכן במקרה ששני הבתים נחשבים לאוהל אחד יטמאו שניהם).

דרך אחרת למנוע את הטומאה מלעבור היא **לסתום** את הפתח לגמרי, ואז אין לטומאה אפשרות לעבור - סתימה זו די לה **בחציצה כלשהי**, ואינה צריכה ביטול³.

ג. שיטת הרי"ף

האפשרות השניה אותה הצענו היא שהטומאה עצמה אינה יכולה לעבור בפתח שגדלו פחות מטפח, ומיעוט הפתח מטפח דיו לחצוץ מפני מעבר הטומאה. נראה שכאפשרות זו סבר הרי"ף ועל פיה תוסרנה מאליהן תמיהות הראשונים על שיטתו. כתב הרי"ף :

ואי סכר לה לכוותא בעצים ובאבנים או בכל דבר שאינו מקבל טומאה, איפסקא ליה לטומאה (רי"ף הלכות טומאה)⁴.

הקושי בשיטת הרי"ף

עצים ואבנים הם חפצים שדרך בני אדם לבטלם שם, אך הרי"ף חוסיף: "או בכל דבר שאינו מקבל טומאה". כלומר: די בכך שחדבר החוצץ אינו מקבל טומאה, ולא הצריך שיהיה דבר שדרך לבטלו שם. וכבר תמחו הראשונים: כיצד יתכן שחרי"ף לא הצריך שהדבר החוצץ יהיה דבר שדרך לבטלו שם, הרי בסוגית ריקק מפורש, שריקק אינו ממעט בחלון מטעם שאינו מבטלו שם, אף שהעמידו ברקיק שאינו מקבל טומאה?

הסברים לשיטת הרי"ף

הראשונים הסבירו את דברי הרי"ף במספר אופנים:

א. שיטת הרא"ש (רא"ש על הרי"ף הלכות טומאה): דעת הרי"ף כדעת התוספות, כדי למעט את הפתח מטפח צריך לבנות דבר שדרך לבטלו שם. "סכר לה לכוותא" פירושו: סתם את כל הפתח, ואז אין צריך ביטול.. לדעת הרא"ש אם מיעט את הפתח מטפח גם הרי"ף מודה שצריך ביטול.

3. עיין חידושי הגר"ח על השי"ס בבא בתרא יט ע"ב עמוד קצח, חידושים וביאורים (הרב גריינמן) אוהלות סימן ד ס"ק ח, ובקובץ שעורים חלק א בבא בתרא סימן סט.

4. כך הוא בהלכות הרי"ף - צילום כתב יד ניו יורק - בעריכת פרופסור פרידמן, הוצאת מקור ירושלים תשל"ד, הלכות טומאה חלק א עמוד 44. וכן בהלכות רב אלפס-מהדורת הרב ניסן זק"ש, מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ט, הלכות טומאה חלק א עמוד נד. ובכל עדי הנוסח שבדקתי.

הקושי בפרוש זה הוא שהרי"ף לא הזכיר חילוק זה. יתר על כן - הרי"ף לא פסק בשום מקום שבמיעוט מטפח צריך ביטול.

ב. שיטת הנמוקי יוסף (נמוקי יוסף על הרי"ף הלכות טומאה): הרי"ף דן במקרה שביטל בפיו. דהיינו: סוגית ריקק שמצריכה דבר שדרך בני אדם לבטלו מדברת במקרה שהניח סתם - אז יש ללכת אחר דעת בני אדם, וצריך שהחפץ שהונח יהיה כזה שדרך לבטלו שם. חידוש הרי"ף, לדעת הנמוקי יוסף, הוא שאם פרש בפיו שרצונו לבטלו שם, אנו הולכים אחר דבריו ולא אחר דעת רוב בני אדם, והחפץ שהונח נחשב למבוטל שם. דברי הנמוקי יוסף קשים - הרי"ף לא חילק, אף לא ברמז, בין אמר בפיו להניח בסתם.

ד. דעת השאלתות הבה"ג והרי"ף - מיעוט מטפח מהווה חציצה

נראה שלפי ההגדרה שהגדרנו יובנו הדברים היטב. את דברי הרי"ף יש לפרש כפשוטם - דעת הרי"ף היא שלא צריך ביטול.

לדעת הרי"ף מיעוט מטפח אינו נעשה כדי ששני הבתים לא יחשבו אוהל אחד לטומאה, אלא מפני שהטומאה אינה יכולה לעבור בפתח פחות מטפח, לכן - כל דבר שאינו מקבל טומאה, שימעט את החלון מטפח, יחצוץ בפני הטומאה, אף אם לא בטלו אותו (שקרי גם לשיטת התוספות אם סתם את כל החלון חוצץ מפני הטומאה, אף אם לא בטלו).

באופן זה יש להבין גם את השאלתות (ריש פרשת אמוה) והבה"ג (הלכות טומאת כהנים) אשר דברי הרי"ף הם כמעט העתקה של דבריהם, וגם הם לא הזכירו את הצורך בביטול, ולא חלקו בין מיעוט מטפח לבין סתם כולו, ולא בין ביטול בפיו להניח בסתם.⁵

מקור שיטת השאלתות הבה"ג והרי"ף

הבנה זו בשיטת הרי"ף מעלה בעיה קשה בסוגית הריקק (נבא בתרא יט ע"ב - כ ע"א): "אמר שמואל: ריקק אינו ממעט בחלון...אימא ביטולי בטלה, קא משמע לן" - מפורש בסוגיא שללא ביטול, ריקק אינו מהווה מיעוט מטפח, אף אם אינו מקבל טומאה:

שיטת התוספות נבנתה מסתירות בין דברי שמואל הללו לדברי המשנה בשבת שבה פקקו את המאור בטפיח, ובין דברי שמואל להוראת רבא לסתום את הפתח על ידי התיבה. נראה שהרי"ף וסיעתו סברו שבזה גופא נחלקו שמואל ורבא: **דעת שמואל** היא שטומאה עוברת בפחות מטפח, והמיעוט מטפח **מפריד בין הבתים** כך שלא יחשבו לאוהל

5. בשאלתות כתב: "ואי סכר לה לכוותא בעצים ובאבנים ובכל דבר שאינו מקבל טומאה, איפסקא לה" (שאלתות דרב אחאי - מהדורת הרב מירסקי, המכון למחקר ולהוצאת ספרים סורא וישיבה אוניברסיטה בהשתתפות מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ו, שאילתא קכ חלק ד, עמוד ריט) וכן בה"ג (ספר הלכות גדולות מהדורת הרב הילדסהיימר, מקיצי נרדמים ירושלים תשל"ב, חלק א עמוד 458). גם השאלתות וגם בה"ג לא כתבו "אוי" אלא "וי". לעניות דעתי אין בשינוי זה כדי לשנות את משמעות דבריהם, שהיא כדברי הרי"ף. שניהם לא הזכירו כלל, בכל ההלכה, את הצורך בביטול. או בדבר שדרך לבטלו. ועיין בהמשך.

אחד. לצורך הפרדה זו צריך בניה ממש, ולכן הצריך שמואל את **ביטול הרקיק**. על כך חולק **רבא**. לדעתו הטומאה עצמה אינה יכולה לעבור בפחות מטפח. לשיטתו די בחציצה כלשהי על ידי דבר שאינו מקבל טומאה, כדי למנוע מהטומאה לעבור. בהתאם להסבר זה של הסוגיות פסקו השאלות הבה"ג והרי"ף כרבא, שאין צורך בביטול. כדי למעט את הפתח מטפח לחצוץ מפני הטומאה, שהרי בקשו לעשות מעשה כמוהו⁶.

ראיה להבנה זו של הסוגיות ניתן למצוא בדברי הבה"ג (שם), שהם כנראה מקור דברי הרי"ף. הבה"ג, אחרי שכתב את דבריו שהובאו למעלה, הביא רק את דברי רבא בסוגיא במגילה (כו ע"ג), והשמיט לחלוטין את סוגיית רקיק, אף שזוהי הסוגיא העקרית בדיני מיעוט הפתח מטפח. נראה שהבין שמואל ורבא חלוקים ופסק כרבא.

ג. סיכום

מיעוט פתח שבין שני בתים מטפח ניתן להבנה בשני אופנים:

א. הפרדה: מיעוט הפתח מטפח מפריד בין שני הבתים - אין הם נחשבים עוד אוהל אחד. הנכנס לבית השני טהור למרות שטומאה יכולה לעבור גם בפתח פחות מטפח. כדי ליצור הפרדה זו בין הבתים צריך לבנות קיר ממשי בין הבתים - לבטל את החפץ שהונח בפתח. נראה שזו שיטת התוספות והראב"ד שהצריכו למעט את הפתח דוקא בדבר שדרך לבטלו שם. לדעתם, שמואל ורבא אינם חלוקים ופסקו הלכה כדעת שניהם.

ב. חציצה: פתח פחות מטפח חוצץ בין הבתים - טומאה אינה עוברת בפתח פחות מטפח⁷. כדי למנוע מהטומאה לעבור די בחציצה כלשהי, ואין צורך לבטל את החפץ שהונח בפתח (כפי שלשיטת התוספות והראב"ד מילוי כל הפתח חוצץ מפני הטומאה, ואין צורך בביטול). נראה שזו שיטת השאלות הבה"ג והרי"ף, שלא הזכירו כלל את הצורך בביטול החפץ שממעט בו את הפתח. לדעתם, שמואל ורבא חלוקים במהותו של מיעוט הפתח, וממילא בצורך בביטול כתנאי למניעת מעבר הטומאה. להלכה פסקו כרבא שמיעוט הפתח מטפח מהווה חציצה ולכן אין צריך ביטול, שהרי בקשו לעשות מעשה כמותו.

6. הסבר זה בשיטות שמואל ורבא יש בו קושי. במשנה במסכת שבת נזכר ש"פקקו את המאור בטפיח" (משנה שבת פרק כד משנה ה). אם לדעת שמואל הדרך היחידה להפריד בין הבתים היא על ידי ביטול, כיצד בטלו בשבת, והרי זה בונה! לשיטת התוספות והראב"ד, ששמואל ורבא לא חלוקים, המשנה אינה קשה. לדעתם גם שמואל מודה שיש אפשרות בה לא צריך ביטול - אם סתמו את כל הפתח. לדבריהם בזה בדיוק עוסקת המשנה. נראה שהרי"ף ודעימיה סוברים שדעת שמואל שהמבטל אינו בונה בשבת אלא אם כן הדקו (ענין שבת קב ע"ב וכן שבת קכה ע"ג).

7. כמו שמצאנו בדין טומאה רצוצה. עיין הערה 2.